

Zelfstandigen zonder personeel in de technische installatiebranche

Verkennd onderzoek ten behoeve van OTIB

Harry van den Tillaart | John Warmerdam

Zelfstandigen zonder personeel in de technische installatiebranche

Verkennd onderzoek ten behoeve van OTIB

Harry van den Tillaart
John Warmerdam

Nijmegen, mei 2011

ITS, Radboud Universiteit Nijmegen

Projectnummer: 34000849

© 2011 OTIB / ITS, Radboud Universiteit Nijmegen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van het ITS van de Radboud Universiteit Nijmegen.

No part of this book/publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Inhoud

Samenvatting en aanbevelingen	1
1 Inleiding	5
1.1 Het onderzoek	5
1.2 Koppeling van KvK- en CBS-registraties	6
1.3 Hoeveel zzp'ers zijn er in de TI?	7
1.4 Hoeveel TI-bedrijven maken gebruik van zzp'ers?	8
2 Onderzoek bij zzp'ers	9
2.1 Profiel van de zzp'ers	9
2.2 Waarom zijn ze zzp'er geworden?	11
2.3 Welke werkzaamheden verrichten de zzp'ers?	12
2.4 Hoe staan de zzp'ers er momenteel voor?	14
2.5 Wat doen de zzp'ers aan scholing?	17
2.6 Beroep op ondersteuning vanuit de branche?	19
3 Onderzoek bij TI bedrijven met zzp'ers	23
3.1 In welke mate werken de bedrijven met zzp'ers?	23
3.2 Waarom schakelen ze zzp'ers in?	25
3.3 Welke werkzaamheden laten ze de zzp'ers doen?	26
3.4 Welke eisen stellen ze aan de zzp'ers?	27
3.5 Wat vinden ze van de kwaliteit van de zzp'ers?	28
3.6 Welke scholingsmogelijkheden bieden ze zzp'ers?	29
3.7 Draagvlak voor ondersteuning vanuit de branche?	30
Bijlage	31
Literatuur	35

Samenvatting en aanbevelingen

In opdracht van OTIB is onderzoek gedaan naar zelfstandige ondernemers zonder personeel (zzp'ers) in de TI. Doel van het onderzoek is na te gaan hoeveel zzp'ers in de TI actief zijn, hoe die zzp'ers er momenteel voor staan, hoe ze in de TI worden ingezet en wat zij zelf, de bedrijven en de branche doen om hun inzet kwalitatief op peil te houden.

Voor het onderzoek zijn telefonische interviews gehouden met 210 zzp'ers en 26 ex-zzp'ers, dat wil zeggen zzp'ers die onlangs hun bedrijf hebben beëindigd. Daarnaast zijn interviews afgenomen bij 110 TI bedrijven die met zzp'ers werken. De gesprekken zijn gevoerd in de maanden februari en maart 2011.

Voorafgaande aan de interviews zijn gegevens over zzp-bedrijven in de beschikbare registraties van de Kamer van Koophandel en het CBS geanalyseerd. Met die analyse is bepaald hoeveel zzp'ers er in de TI zijn en hoe hun aantal zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld.

De belangrijkste uitkomsten van het onderzoek zijn hier puntsgewijs samengevat.

1. **Aantal.** Volgens de KvK en het CBS zijn er in de periode 2005 t/m 2008 in totaal 8.020 zzp-bedrijven in de TI, met circa 8.600 ondernemers. Deze zzp-bedrijven worden hoofdzakelijk door mannen van autochtone herkomst gerund. Het aantal TI-bedrijven dat zzp'ers inzet is sinds 2005 duidelijk gestegen. In 2010 maakte ruim de helft (52%) van alle TI-bedrijven gebruik van zzp'ers. In 2006 was dat ongeveer een derde (35%).
2. **Profiel.** De zzp'ers in de TI zijn - op een enkeling na - allemaal mannen, redelijk gespreid over verschillende leeftijdsgroepen en over het algemeen goed opgeleid. De meesten zijn ervaren vakmensen, met erkende beroepskwalificaties en vele jaren werkervaring in de TI, vaak ook in functies als leidinggevend monteur, werkvoorbereider en projectleider.
3. **Klantenkring.** Deze zzp'ers werken niet alleen voor bedrijven, 85 procent werkt ook voor particuliere opdrachtgevers. Een kwart werkt alleen voor TI bedrijven. Drie kwart doet (ook) installatiewerk voor andere soorten bedrijven. Dat zijn vooral bedrijven in de bouw, maar ook in andere sectoren zoals detailhandel, ho-

reca, scheepvaart etc. De zzp'ers vinden dus niet alleen opdrachtgevers in de TI branche zelf. Ze werken voor een beduidend ruimere klantenkring.

4. **Vaste bindingen?** Ruim 80 procent van de TI bedrijven werkt met een vaste groep zzp'ers, die ze zelf rechtstreeks inschakelen. De helft werkt daarbij alleen maar met voormalige TI werknemers. Dat wijst op stevige bindingen van de kant van de bedrijven. Vanuit de zzp'ers gezien lijken de bindingen minder hecht. Ruim 40 procent realiseert minder dan 20 procent van zijn omzet bij vaste klanten in de TI. Bijna 60 procent maakt minder dan 40 procent van de omzet bij vaste klanten in de TI.
5. **Werkzaamheden.** Veel zzp'ers zijn goed opgeleide vakmonteurs. Twee derde zegt ook te zijn gespecialiseerd in bepaalde werkzaamheden. Drie kwart van de TI bedrijven zet zzp'ers echter (ook) in voor routinewerk montage installatie. Ruim de helft zet zzp'ers (ook) in voor werkzaamheden op vmbo-niveau. Bedrijven schakelen zzp'ers eerst en vooral in om pieken in de bedrijfsdrukte op te vangen, minder voor (gekwalificeerd en gespecialiseerd) werk dat de eigen vaste mensen niet kunnen uitvoeren. Veel in de TI opgeleide zzp'ers zeggen een eigen bedrijf vooral te zijn gestart om hun capaciteiten beter te kunnen inzetten. Het lijkt er op dat dit in de praktijk niet altijd kan worden gerealiseerd.
6. **Kwalificaties.** Ervaring is belangrijker dan opleiding. Bij twee derde van de bedrijven is werkervaring in de TI een harde eis voor de zzp'ers die ze inschakelen. Bij een derde van de bedrijven geldt dat voor een vakopleiding in de TI. Nog belangrijker dan werkervaring zijn kwalificaties als motivatie, klantvriendelijkheid en betrouwbaarheid. Meer dan 80 procent van de bedrijven noemt deze een harde eis.
7. **Economische positie.** De geïnterviewde zzp'ers staan er goed voor. Vier van de vijf hadden in 2010 voldoende werk in portefeuille en hebben dat nu nog steeds. Tweederde heeft genoeg werk omhanden om weken van meer dan 40 uur te kunnen of moeten maken. Een kwart ziet het aantal opdrachtgevers groeien. Let wel: het gaat hierbij om zzp'ers die de afgelopen crisisjaren hebben overleefd.
8. **Beëindiging bedrijf.** Te weinig werk en te veel onzekerheid vanwege de economische crisis waren de belangrijkste redenen waarom zzp'ers de afgelopen jaren met hun bedrijf moesten stoppen. Deze ex-zzp'ers zijn jonger en korter als zzp'er actief. Ze hebben een beperkter klantenkring, werken vooral voor bedrijven, minder voor particuliere opdrachtgevers. Degenen die gestopt zijn, zijn nu vaak wel weer aan het werk: een derde als werknemer in de TI, een kwart in een ander bedrijf. Een derde heeft een uitkering.

9. **Kwaliteit.** Ruim vier vijfde van de TI bedrijven is tevreden over de kennis en vaardigheden van zzp'ers en over de kwaliteit van het geleverde werk. De helft is tevreden over hun bekendheid met nieuwe ontwikkelingen. Maar weinig bedrijven ondervinden problemen met zzp'ers. Grootste voordelen voor de bedrijven zijn de snelle inzetbaarheid en opzegbaarheid. Die flexibiliteit blijkt echter tevens het grootste nadeel: zzp'ers zijn niet altijd beschikbaar, hebben zelf ook eigen klanten 'en die gaan voor'.
10. **Scholing.** De zzp'ers zelf doen de nodige moeite om hun vakkennis op peil te houden. Bijna de helft volgde in 2010 scholing. Gemiddeld besteedden ze hier 8 dagen aan, waarbij er wel wat variatie is naar sector, leeftijd en opleidingsniveau. Naast formele scholing is informeel leren voor hen belangrijk om bij te blijven in het vak. Dat gebeurt via het werk zelf, via collega's en via vakbladen. De meeste TI bedrijven stellen in deze zin ook goede leermogelijkheden op het werk te bieden aan de zzp'ers die ze inzetten. Bedrijven zijn minder geneigd zzp'ers mee op cursus te laten gaan of zzp'ers tegemoet te komen in de kosten voor scholing. Ruim 85 procent van de zzp'ers vindt dat ze voldoende aan scholing doen. Te druk met werken, te weinig tijd is vaak reden om niet of minder aan scholing te doen.
11. **Organisatie.** De zzp'ers zijn beperkt georganiseerd. Zo'n 16 procent is aangesloten bij Uneto-Vni. Nog eens 16 procent is aangesloten bij een andere brancheorganisatie, zoals Bouwend Nederland. De zzp'ers met een TI mbo-opleiding zijn vaker bij de branche aangesloten dan lager of niet in de TI opgeleide zzp'ers (mbo-4: 27%). De zzp'ers zonder beroepskwalificatie in de TI zijn vaker bij een vakbond voor zelfstandigen aangesloten (37%).
12. **Ondersteuning.** Van de zzp'ers heeft 11 procent wel eens gebruik gemaakt van het scholingsaanbod van de branche; 4 procent heeft wel een subsidie of korting voor scholing ontvangen. De brancheorganisaties hebben voor zzp'ers vooral een informatiefunctie. Er is overigens wel een groot draagvlak bij TI bedrijven voor toegang van zzp'ers tot het scholingsaanbod in de branche. Ruim vier vijfde vindt dat dit mogelijk moet zijn, waarbij een aantal wel als voorwaarde stelt dat zzp'ers zich bij de branche moeten aansluiten en moeten afdragen dan wel kosten voor eigen rekening moeten nemen.

Zzp'ers hebben een vaste positie verworven als leveranciers van (flexibele) personeelscapaciteit in de TI. Een toenemend aantal bedrijven is gebruik gaan maken van zzp'ers, de meeste bedrijven werken met vaste groepen zzp'ers, de meeste bedrijven zetten gekwalificeerde zzp'ers in die ruime ervaring in de TI hebben opgedaan. TI-bedrijven hebben belang bij de flexibiliteit en kwaliteit die de zzp'ers kunnen bieden.

Dat roept de vraag op wat de brancheorganisaties voor zzp'ers kunnen betekenen. Een aantal punten verdient aandacht in dit verband:

- a) **Organisatie.** De zzp'ers zijn beperkt georganiseerd. Aansluiting bij de branche kan worden bevorderd. Dat vergemakkelijkt ook het gebruik van voorzieningen in de branche.
- b) **Informatie.** De branche is voor veel zzp'ers een kanaal voor informatie over nieuwe ontwikkelingen in het vak en op de markt. Goede informatievoorziening hierover richting zzp'ers kan de kwaliteit van hun inzet bevorderen.
- c) **Scholing.** De zzp'ers hebben beperkt toegang tot het opleidingsaanbod in de branche. Te overwegen is die toegang te verruimen en zo zzp'ers meer mogelijkheden te geven hun kennis en vaardigheden op peil te houden.
- d) **Advisering.** Vooral jongere zzp'ers lijken het de afgelopen jaren moeilijk te hebben gehad. De recessie stelt hun ondernemerschap extra op de proef. Vanuit de branche kan aanbod (training, coaching) gericht op versterking van ondernemersvaardigheden bij deze groep onder de aandacht worden gebracht.
- e) **Belangenbehartiging.** De positie van veel zzp'ers als het gaat om verzekeringen, pensioenen en tarieven is zeker niet optimaal. De branche kan naar derden toe (overheid) bepleiten dat belangen van zzp'ers op deze terreinen beter worden gewaarborgd. Ook in SER-verband wordt hier voor gepleit (SER, 2010).

Als de TI deze zaken op wil pakken is een punt van overweging tenslotte of dat niet zou moeten gebeuren in samenwerking met de bouw. Nogal wat zzp'ers werken behalve voor de TI ook voor aannemers in de bouwnijverheid. Een aantal zzp'ers is bij organisaties in de bouw aangesloten. Ook voor het imago van de TI branche is het van belang dat TI zzp'ers die in de bouwsector werkzaam zijn, goed beslagen ten ijs komen.

1 Inleiding

1.1 Het onderzoek

In het kader van het jaarlijks arbeidsmarktonderzoek van OTIB is begin 2011 onderzoek gedaan naar zelfstandige ondernemers zonder personeel (zzp'ers) in de TI. Doel van het onderzoek was na te gaan hoeveel zzp'ers er in de TI actief zijn, hoe die zzp'ers er momenteel voor staan, hoe ze in de TI worden ingezet en wat zij zelf, de bedrijven en de branche doen om hun inzet kwalitatief op peil te houden.

Voor het onderzoek zijn beschikbare gegevens over zzp-bedrijven in de registraties van de Kamer van Koophandel en het CBS geanalyseerd. Daarnaast zijn telefonische interviews gehouden met 210 zzp'ers en 26 ex-zzp'ers, dat wil zeggen zzp'ers die onlangs hun bedrijf hebben beëindigd. Verder zijn interviews afgenomen bij 110 TI bedrijven die met zzp'ers werken. De gesprekken zijn gevoerd in de periode februari-maart 2011.

In de interviews zijn de volgende onderwerpen aan de orde gesteld:

- herkomst en ervaring van de zzp'ers;
- start van het bedrijf;
- klantenkring en bindingen met de TI;
- werkzaamheden en specialisaties;
- vereiste kwalificaties;
- huidige economische positie;
- bedrijfsbeëindiging (bij ex-zzp'ers);
- kwaliteit van werk en vakmanschap;
- scholing en leermogelijkheden;
- ondersteuning vanuit de branche.

De zzp'er is een zelfstandig ondernemer maar het is geen juridische rechtsvorm. Voor zzp'ers kunnen verschillende definities worden gehanteerd. Voor dit onderzoek is een ondernemer als zzp'er beschouwd als deze: a) voor eigen rekening en risico werkt; b) geen personeel in loondienst heeft; en c) vooral of uitsluitend de eigen arbeid verkoopt. In de onderzoeksliteratuur zijn dit gangbare criteria om zzp'ers af te bakenen (Vroonhof e.a., 2008; Van den Berg e.a., 2009).

1.2 Koppeling van KvK- en CBS-registraties

Voorafgaande aan de interviews zijn beschikbare gegevens over zzp'ers van de Kamer van Koophandel en het CBS geanalyseerd. Met die analyse is bepaald hoeveel zzp'ers er in de TI zijn en hoe dat aantal zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld.

In eerdere OTIB arbeidsmarktrapporten zijn al gegevens over zzp'ers gepresenteerd. Die gegevens zijn echter gebaseerd op een analyse van uitsluitend de registratie van de Kamer van Koophandel: het Handelsregister. Alle bedrijven/ondernemers in Nederland zijn verplicht zich in het Handelsregister in te schrijven. Dit register biedt de mogelijkheid 'zelfstandigen' te selecteren, d.w.z. ondernemers die hun bedrijf voor eigen rekening en risico voeren. Ondernemers die in het Handelsregister als (mede)eigenaar of vennoot staan ingeschreven en die een bedrijf hebben in de vorm van een eenmanszaak of vennootschap onder firma zijn als zodanig beschouwd. Directeuren/groootaandeelhouders van besloten vennootschappen zijn niet meegenomen, aangezien zij de risico's van het ondernemen voor een deel verlegd hebben naar de besloten vennootschap.

Het Handelsregister biedt echter minder mogelijkheden om te bepalen of het om zelfstandigen 'zonder personeel' gaat. De KvK registreert van de ingeschreven bedrijven wel het 'aantal werkzame personen', maar dit is geen goed criterium om uit te maken om het wel of niet om zzp-bedrijven gaat. Bij 1 werkzame persoon is het evident dat het om een zzp-bedrijf gaat, maar bij 2 (of 3 en meer) werkzame personen is dit niet meer duidelijk. Het kan dan immers gaan om een man/vrouw-bedrijf, maar ook om bedrijven met 1 ondernemer en 1 werknemer. Een ander nadeel van het Handelsregister is dat bij het aantal werkzame personen steeds de laatst bekende situatie geregistreerd wordt. Bij wijzigingen wordt dus de nieuwe situatie geregistreerd en komt de oude te vervallen.

Vandaar dat in dit onderzoek een nieuwe aanpak is gevolgd om het aantal zelfstandigen 'zonder personeel' vast te stellen. De bij de KvK in het Handelsregister geregistreerde eenmanszaken en vennootschappen onder firma in de installatiebranche zijn gekoppeld aan het Algemeen Bedrijven Register (ABR) van het CBS. Via het ABR is vervolgens een doorkoppeling gemaakt naar het Banenbestand van het CBS. Dat bestand bevat wel volledige en betrouwbare informatie over het aantal werknemers in de betreffende bedrijven. Een voordeel van het Banenbestand is ook dat het een historisch bestand is, dat wil zeggen dat bij veranderingen de oude situatie bewaard wordt. Nadeel is weer wel dat het maar gegevens bevat tot en met 2008. Over latere jaren zijn (nog) geen gegevens beschikbaar.

1.3 Hoeveel zzp'ers zijn er in de TI?

Op basis van een analyse van (alleen) het Handelsregister zijn in eerdere rapportages voor OTIB de volgende schattingen gemaakt van het aantal zzp'ers:

- in 2006 waren er circa 5500 zzp'ers;
- in 2007 waren er circa 6000 zzp'ers;
- in 2008 waren er circa 7000 zzp'ers.

Het aantal zzp'ers is sinds 2005 dus snel gestegen. Het gaat hierbij dus om (mede-) eigenaren of vennoten van bedrijven die in het Handelsregister als bouwinstallatie zijn ingeschreven.

Voor de in dit onderzoek gehanteerde nieuwe en meer verfijnde aanpak zijn de jaren 2005, 2006, 2007 en 2008 samengenomen. Nagegaan is welke installatiebedrijven in deze jaren wel of niet personeel in loondienst hebben, met telkens als peildatum de laatste vrijdag van september. Alle bedrijven die op een of meer van deze 4 peildata bestonden zijn in de analyse betrokken. Vervolgens zijn drie groepen bedrijven afgebakend:

- bedrijven die in de periode 2005 t/m 2008 geen werknemers in loondienst hebben gehad: 'altijd' zzp-bedrijven;
- bedrijven die in deze periode soms wel en soms geen werknemers in loondienst hebben: 'soms' zzp-bedrijven;
- bedrijven die in deze periode steeds 1 of meer werknemers in loondienst hebben: 'nooit' zzp-bedrijven.

Uit de analyse blijkt dat er in deze periode in totaal sprake is van 8.020 permanente zzp-bedrijven en bijna 1.000 bedrijven die soms wel en soms geen personeel hebben. Van de 8.020 permanente zzp-bedrijven is 53 procent ingeschreven onder installatietechniek en 47 procent onder elektrotechniek.

Van de 8.020 permanente zzp-bedrijven is nagegaan of zij door mannen, door vrouwen of door een combinatie van mannen en vrouwen worden gerund. Dat levert de volgende resultaten op:

- 91 procent wordt alleen door man gerund;
- 7 procent wordt door man en vrouw gezamenlijk gerund;
- 0 procent wordt alleen door vrouw gerund;
- bij 2 procent is geen informatie over het geslacht van ondernemer(s) beschikbaar.

Ten aanzien van de etniciteit van de ondernemer(s) komt het volgende beeld naar voren:

- 85 procent zijn autochtone zzp-bedrijven;
- 8 procent zijn westers allochtone zzp-bedrijven;
- 6 procent zijn niet-westers allochtone zzp-bedrijven;
- 1 procent wordt door autochtone en allochtone ondernemers samen gerund.

Deze verdelingen naar geslacht en etniciteit van de zzp'ers komen overeen met de verdelingen in het bestand van werknemers in de TI (Van den Tillaart e.a., 2010).

1.4 Hoeveel TI-bedrijven maken gebruik van zzp'ers?

Voor het jaarlijks OTIB arbeidsmarktonderzoek is in eind 2010/begin 2011 een enquête onder een representatieve steekproef van TI bedrijven gehouden. Aan die enquête hebben 360 bedrijven meegedaan. Deze bedrijven is de vraag voorgelegd of zij gebruik maken van zzp'ers.

Eind 2010 blijkt ruim de helft (52%) van de TI bedrijven zzp'ers in te zetten. Dat zijn er meer dan in 2006 en 2007 toen ongeveer een derde (35%) van de TI bedrijven deze vraag bevestigend beantwoordde. Tussen de drie vakgebieden elektro-, installatie- en koeltechniek zijn er wat dit betreft geen grote verschillen. Wel blijken grote bedrijven vaker zzp'ers in te zetten dan kleine bedrijven. Van alle TI bedrijven schakelt 52 procent zzp'ers in, maar dit varieert als volgt:

- 1-5 werknemers: 43%
- 6-15 werknemers: 57%
- 16-50 werknemers: 61%
- 51-100 werknemers: 66%
- meer dan 100 werknemers: 78%

Aan de 360 TI bedrijven is ook gevraagd of zij eind 2010 meer of minder gebruik maken van zzp'ers dan eind 2009. Een op de tien bedrijven (9%) zegt daarop eind 2010 méér gebruik te maken van zzp'ers dan een jaar eerder, dus eind 2009. Een op de vijf bedrijven (21%) zegt dat dit eind 2010 minder het geval is dan eind 2009. Bij ruim twee derde van de bedrijven (68%) is er weinig veranderd. Zij maken eind 2010 in ongeveer dezelfde mate gebruik van zzp'ers dan eind 2009.

De TI bedrijven die eind 2010 aangaven gebruik te maken van zzp'ers zijn voor dit onderzoek (telefonisch) benaderd om hun ervaringen met de inzet van zzp'ers in beeld te brengen.

2 Onderzoek bij zzp'ers

2.1 Profiel van de zzp'ers

Aan het onderzoek hebben 210 zzp'ers mee gedaan. Daarvan hebben er 102 (49%) een bedrijf geregistreerd in de E-sector en 108 (51%) een bedrijf in de W-sector.

In tabel 1 zijn de persoonskenmerken van deze 210 zzp'ers weergegeven. Tabel 2 laat zien welke (eerdere) werkervaring de zzp'ers hebben.

Tabel 1 – Persoonskenmerken zzp'ers

<i>Geslacht</i>		
% mannen	99	
% vrouwen	1	
	100% = 210	
<i>Leeftijd</i>		
% < 35 jaar	32	
% 36 t/m 45	33	
% 46 jaar >	35	
	100% = 210	
<i>Hoogst afgeronde opleiding</i>		
% basisschool	2	
% vmbo/mavo	24	
% havo/vwo	2	
% mbo-1	0	
% mbo-2	4	
% mbo-3	14	
% mbo-4	36	
% hbo/wo	12	
% anders, bv. Cursussen	6	
	100% = 210	

De zzp'ers zijn vrijwel allemaal mannen. Ze zijn evenwichtig verdeeld over de verschillende leeftijdsgroepen. Twee derde heeft een beroepsopleiding afgerond, bijna de helft een op mbo-4 of hbo niveau. Een kwart heeft geen kwalificerende beroepsopleiding in de TI afgerond.

De verdeling qua opleiding wijkt wat af van die van de werknemers (monteurs) in de TI. Bij de zzp'ers hebben er meer een mbo-4 en hbo-opleiding en minder een vmbo en mbo-2/3 opleiding dan bij de werknemers (zie: Trendrapport arbeidsmarkt 2010).

Tabel 2 – Werkervaring zzp'ers

<i>Eerdere werkervaring in loondienst</i>	
% voorheen in loondienst	96 (100% = 210)
% voorheen in loondienst in de TI	89 (100% = 210)
<i>Gemiddeld aantal jaren in loondienst in TI</i>	14 jaar in loondienst
<i>Hoogste functie eerder in TI</i>	
monteur allround	20
leidinggevend monteur allround	12
monteur electro	10
leidinggevend monteur electro	2
monteur installatie (cv,sanitair, klimaat)	22
leidinggevend monteur installatie	3
werkvoorbereider/calculator/tekenaar	8
projectleider/bedrijfsleider	11
Overig	12
	100% = 210
<i>Aantal jaren zzp'er</i>	
% < 4 jaar zzp'er	35
% 4 t/m 9 jaar zzp'er	39
% 10 > jaar zzp'er	26
	100% = 210
<i>Gemiddeld aantal jaren zzp'er</i>	7 jaar als zzp'er actief
<i>Combinatie met loondienst</i>	
% fulltime zzp'er	93
% zzp'er in combinatie met loondienst	7
	100% = 210

Het overgrote deel van de zzp'ers was, voordat ze met hun eigen bedrijf startten, al als werknemer in de TI werkzaam. Gemiddeld was men 14 jaar in loondienst in de TI. Ruim de helft startte vanuit een functie als monteur. Ruim een derde maakte de start naar een eigen bedrijf vanuit een hogere functie in de TI: leidinggevend monteur, werkvoorbereider, projectleider of bedrijfsleider, vaak na een hele loopbaan van leerling-monteur tot chef-monteur. Onder de zzp'ers bevinden zich verhoudingsgewijs meer mensen met (eerder) hogere functies in de TI dan onder de TI werknemers: de zzp'ers tellen meer leidinggevende monteurs, werkvoorbereiders en projectleiders een minder 'gewone' monteurs (zie: Van den Tillaart, e.a. 2010).

Van 11 zzp'ers die eerder niet als werknemer in de TI werkten, waren er 6 voorheen ook als ondernemer actief, maar dan van een bedrijf met personeel en 3 startten direct vanuit de schoolbanken. Geen van de geïnterviewden maakte de start vanuit een uitkering.

Het grootste deel van de zzp'ers is momenteel fulltime actief als ondernemer. Enkele hebben daarnaast nog een (parttime) baan in loondienst. Gemiddeld is men nu 7 jaar als zzp'er werkzaam.

2.2 Waarom zijn ze zzp'er geworden?

Het overgrote deel van de zzp'ers was voorheen in loondienst werkzaam. De meesten hebben langere tijd in de TI gewerkt en hadden er vaak een functie op niveau. Waarom zijn ze dan een eigen bedrijf begonnen? Waarom zijn ze liever ondernemer dan werknemer in de TI?

Tabel 3 laat zien welke redenen een rol speelden bij de beslissing om een eigen bedrijf te beginnen. De algemene wens om zelfstandig te zijn en zelf de werktijden te kunnen bepalen was voor veel zzp'ers een belangrijke overweging, evenals de behoefte om eigen capaciteiten beter te kunnen inzetten. Negatieve omstandigheden - bedrijfskrimp, werkloosheid - speelden in duidelijk minder gevallen een rol. Het ondernemerschap is doorgaans vooral een positieve keuze. Voor de jongere zzp'ers (35-min) geldt dat nog wat sterker dan voor de oudere zzp'ers (46-plus). Van hen zegt 57 procent dat het graag willen hebben van een eigen bedrijf 'zeker' reden was om te starten; bij de ouderen is dat 31 procent. Negatieve omstandigheden - geen werk in loondienst kunnen vinden - speelden eigenlijk vooral bij lager opgeleiden of niet in de TI opgeleide zzp'ers soms ook een rol.

Tabel 3 – Redenen om als zzp'er te starten (%)

	geldt zeker	geldt beetje	geldt niet	totaal
a. ik wilde altijd al graag een eigen bedrijf hebben	43	26	32	100
b. bedrijf ging failliet of kromp in	12	7	81	100
c. ik kon geen werk in loondienst vinden	5	1	93	100
d. ik wilde meer inkomen kunnen verdienen	21	25	54	100
e. ik wilde mijn capaciteiten beter kunnen inzetten	55	19	26	100
f. ik wilde zelf tijden/periodes dat ik werk kunnen bepalen	41	18	41	100
g. ik kon toen net een bedrijf overnemen	3	0	97	100

De ondernemers is vervolgens gevraagd wat voor hen de voordelen en de nadelen zijn van werken als zzp'er vergeleken met werken als werknemer in de installatiebranche.

Zij noemen het meest de volgende voordelen:

- zelf werktijden kunnen bepalen 32%
- vrijheid, eigen baas zijn 29%
- eigen werk kunnen indelen 25%
- meer kunnen verdienen 20%
- niet afhankelijk zijn van anderen 15%

De behoefte aan vrijheid en zelfstandigheid wordt in de praktijk dus vaak wel gerealiseerd. Dat geldt niet voor de wens om capaciteiten beter te kunnen inzetten. Slechts 4% noemt dit als voordeel. Slechts 3% noemt verder hebben van uitdagender werk als voordeel.

De ondernemers zien vooral de volgende nadelen:

- altijd druk, altijd bezig, nooit klaar 28%
- achter werk, achter geld aan moeten, onzekerheid 27 %
- geen inkomsten als er geen werk is 11%
- administratieve rompslomp 9%
- geen aanspraak op bepaalde verzekeringen (wia/wao, ww) 7%

Zelf werkperiodes kunnen bepalen is een belangrijk argument om een eigen bedrijf te starten. Maar de praktijk lijkt weerbarstig. Nogal wat zzp'ers zijn altijd druk, altijd bezig, nooit klaar.

2.3 Welke werkzaamheden verrichten de zzp'ers?

Tabel 4 brengt in beeld welke werkzaamheden zzp'ers verrichten en voor welke opdrachtgevers ze werken.

Bijna twee derde van de zzp'ers is gespecialiseerd in een bepaald type werk. In de meeste gevallen gaat het om typisch TI-werk: cv, gas, sanitair, electro, dakwerk. Maar ook kleinere specialisaties komen voor: beveiliging, lichttechniek, zinkwerken. Een deel van de zzp'ers zegt niet op een bepaald type werk, maar op een bepaald deel van de markt te zijn gericht: huishoudens, schepen, fabrieksinstallaties. Op die markt werkt men dan allround. Het overgrote deel (85%) werkt behalve voor bedrijven overigens ook voor particuliere klanten.

Tabel 4 – Werkzaamheden en klantenkring zzp'ers

<i>Sector</i>	
% in sector E	49
% in sector W	51
	100% = 210
<i>Specialisatie</i>	
% dat in bepaald werk is gespecialiseerd	63
% dat niet is gespecialiseerd	37
	100% = 210
<i>Waar in gespecialiseerd?</i>	
% electro	11
% installatie/koeltechniek	8
% cv/gas/water/badkamers	24
% telecom/datanetwerken/gsm/audio/video	11
% beveiliging/alarmering	8
% energie/licht/geluidstechniek	8
% zink-, dak-, gevelwerk	8
% specialisatie in segment (woningen, schepen, utiliteit)	14
% overig	9
	100% = 133
<i>Klantenkring</i>	
% dat alleen voor bedrijven werkt	12
% dat ook voor particuliere klanten werkt	85
% dat alleen voor particulieren werkt	3
	100% = 210
<i>Klantenkring in TI</i>	
% dat alleen voor TI-bedrijven werkt	27
% dat ook voor andere bedrijven werkt	44
% dat alleen voor andere bedrijven werkt	29
	100% = 210
<i>Omzet bij 'vaste' klanten</i>	
% <20 procent	11
% 20-40 procent	18
% 40-60 procent	16
% 60-80 procent	27
% >80 procent	28
	100% = 174
<i>Omzet bij 'vaste' klanten in TI</i>	
% <20 procent	42
% 20-40 procent	15
% 40-60 procent	13
% 60-80 procent	18
% >80 procent	12
	100% = 140

Een kwart van de zzp'ers werkt alleen voor TI-bedrijven. Drie kwart werkt ook of alleen voor andere typen bedrijven (148 van de 210 zzp'ers). Bij 37 procent gaat het dan om aannemers in de bouw. Zo'n 9 procent werkt (ook) voor industriële bedrijven. Voor woningcorporaties, telecommunicatiebedrijven en scheepvaartbedrijven werkt telkens 3 procent. En voor energiebedrijven en zorginstellingen telkens 2 procent. Een op de vijf zzp'ers (21%) zegt voor 'allerlei' andere bedrijven te werken, zoals

winkels, garages, restaurants, makelaars etc. De zzp'ers vinden dus niet alleen opdrachtgevers in de TI zelf. Ze werken voor een beduidend ruimere klantenkring.

Die spreiding blijkt ook uit de gegevens over de mate waarin zij omzet bij 'vaste' klanten realiseren, dat wil zeggen bij bedrijven waar ze regelmatig voor werken. Over het totaal gezien realiseert 30 procent van de zzp'ers minder dan 40 procent van de omzet bij vaste klanten. In de TI zijn dat er met 57 procent nog aanmerkelijk meer. Over het totaal maakt 28 procent van de zzp'ers meer dan 80 procent van de omzet bij vaste klanten. In de TI geldt dat maar voor 12 procent.

Tabel 5 geeft nog een andere indicatie voor de spreiding van de klantenkring. Ruim 50 procent van de zzp'ers laat weten in 2010 meer dan 20 verschillende opdrachtgevers te hebben gehad. Minder dan 20 procent had minder dan 5 opdrachtgevers. De zzp'ers komen vooral aan nieuwe opdrachten via eerdere klanten (86%), via collega zzp'ers (47%), door zelf rechtstreeks klanten te benaderen (47%), via mond tot mond reclame (38%) en via internet en advertenties (31%). Een kwart laat weten (ook) via hun voormalige werkgever(s) opdrachten te krijgen.

Op dit punt zijn er overigens wel enige verschillen tussen zzp'ers in de W sector vergeleken met die in de E sector. De zzp'ers in de W sector hebben een ruimere klantenkring (60% vs. 40% met > 20 verschillende klanten). Ze maken minder omzet bij vaste klanten (43% vs. 66% met > 60% omzet vast). En ze maken minder omzet bij vaste klanten in de TI (23% vs. 37% met > 60% vast in TI). Ze hebben wel bijna allemaal eerder in de TI gewerkt. Wat de mate van specialisatie betreft is er verder geen verschil met zzp'ers in de E sector.

In totaal is 63 procent van de zzp'ers in de TI gespecialiseerd in bepaalde werkzaamheden. Dat percentage ligt op hetzelfde niveau als in de bouw, waar onderzoek van de RWI een aandeel van 65 procent specialisten meldt. Maar beide cijfers liggen lager dan die in andere sectoren. Volgens de RWI is in de landbouw bij voorbeeld 78 procent van de zzp'ers gespecialiseerd, in de industrie 100 procent, in de logistiek 77 procent en in de zakelijke dienstverlening 86 procent (RWI, 2010)

2.4 Hoe staan de zzp'ers er momenteel voor?

Tabel 5 laat zien hoe de zzp'ers er in economisch opzicht voor staan.

Wat werk betreft lijkt het de zzp'ers al met al niet slecht te gaan. Drie kwart geeft, eind 2010, aan (meer) dan voldoende werk in portefeuille te hebben. Twee derde heeft genoeg werk onderhanden om werkweken van meer dan 40 uur te maken. Een

kwart meldt een toename van het aantal opdrachtgevers ten opzichte van een jaar eerder.

Tussen zzp'ers in de sectoren E en W zijn er wat de stand van de orderportefeuille betreft verder geen verschillen. Verschillen zijn er wel qua opleiding. De zzp'ers met vakopleiding in de TI staan er beter voor dan algemeen of anders opgeleide zzp'ers. Daarbij zijn zzp'ers met mbo TI niveau 2/3 nog weer wat positiever dan die met mbo TI niveau 4.

Tabel 5 – Economische situatie 2009-2010

<i>Aantal verschillende opdrachtgevers 2010</i>	
% < 5 opdrachtgevers	17
% 5-10 opdrachtgevers	15
% 10-20 opdrachtgevers	16
% >20 opdrachtgevers	52
	100% = 210
<i>Vershil met 2009?</i>	
% meer opdrachtgevers	26
% ongeveer evenveel opdrachtgevers	61
% minder opdrachtgevers	13
	100% = 210
<i>Gemiddeld aantal gewerkte uren per week 2010</i>	
% <10 uur	5
% 10-20 uur	4
% 20-30 uur	6
% 30-40 uur	16
% > 40 uur	68
	100% = 210
<i>Vershil met 2009?</i>	
% meer uren dan in 2009	14
% ongeveer evenveel uren dan in 2009	71
% minder uren dan in 2009	15
	100% = 210
<i>Orderportefeuille 2010</i>	
% meer dan voldoende werk in portefeuille	42
% voldoende werk in portefeuille	41
% amper voldoende werk, eigenlijk wat weinig	10
% onvoldoende werk, situatie zorgelijk	8
	100% = 210
<i>Orderportefeuille eind 2010</i>	
% meer dan voldoende werk in portefeuille	39
% voldoende werk in portefeuille	43
% amper voldoende werk, eigenlijk wat weinig	11
% onvoldoende werk, situatie zorgelijk	7
	100% = 210

De jongere zzp'ers (35-min) staan er wat beter voor dan de oudere zzp'ers (46-plus). Van de jongeren heeft 46 procent 'meer' dan voldoende werk in portefeuille; bij de ouderen is dat 26 procent. Jongeren maken vaker lange werkweken en zien ook het aantal opdrachtgevers vaker toenemen (36% vs. 11%). Ze werken overigens vaker alleen voor installatiebedrijven, minder voor andere soorten bedrijven. Ze krijgen ook vaker opdrachten via de voormalige werkgever(s).

Het merendeel van de zzp'ers (85%) is qua inkomen uitsluitend van zijn bedrijf afhankelijk. Slechts 15 procent heeft daarnaast nog inkomsten uit andere bron, zoals loondienst (5%), werk van de partner (4%), een winkel of nog een ander bedrijf (4%). Op dit punt onderscheiden de zzp'ers in dit onderzoek zich van zzp'ers in andere sectoren. Gemiddeld heeft namelijk bijna de helft (45%) van de zzp'ers naast inkomsten uit hun bedrijf nog andere bronnen van inkomsten, terwijl dit bij de zzp'ers in dit onderzoek opgaat voor 15 procent (SER, 2010).

Voor het onderzoek zijn ook 26 ex-zzp'ers geïnterviewd, dat wil zeggen ondernemers die in 2010 met hun bedrijf zijn gestopt. Hen is gevraagd welke problemen een rol speelden bij hun beslissing hun bedrijf te beëindigen. Tabel 6 geeft de antwoorden.

Tabel 6 – Redenen om met bedrijf te stoppen (%)

	veel invloed	enige invloed	geen invloed	geen invloed
a. te weinig werk/opdrachten	54	15	31	100
b. te lage marges/winst op werken	25	17	58	100
c. afhankelijkheid van (enkele) grote klanten	23	15	62	100
d. onzekerheid over inkomen	52	16	32	100
e. hoge verzekering-/pensioenpremies	32	8	60	100
f. administratieve rompslomp	28	--	72	100
g. drukte, overwerk, ongeregelde werktijden	8	4	88	100
h. te weinig tijd om vak bij te houden	8	4	88	100

Te weinig werk en onzekerheid over het inkomen waren de belangrijkste factoren die een rol speelden bij het besluit te stoppen. Vergelijking van deze groep van 26 met de 210 nog actieve zzp'ers laat zien dat het vaker om jongere ondernemers gaat, die nog minder lang als zzp'er actief waren en minder voor particuliere klanten werkten. Voor het overige is er geen onderscheid. De economische crisis heeft deze jongeren kennelijk parten gespeeld. Het lijkt er op dat ze te weinig tijd hebben gehad hun bedrijf zodanig uit te bouwen dat ze de recessie afdoende het hoofd konden bieden.

De ex-zzp'ers zijn overigens niet bij de pakken neer gaan zitten. Bijna driekwart is weer aan het werk, waarvan de helft weer in de TI:

- nu werknemer in installatiebedrijf 35 procent
- nu werknemer in ander bedrijf 27 procent
- nu werk voor uitzendbedrijf 4 procent
- nu opnieuw ondernemer (niet in TI) 4 procent
- nu geen werk/thuis/uitkering 30 procent

Van de 17 ex-zzp'ers die geen werk hebben of in een ander niet-TI bedrijf werken verwacht de helft (47%) later weer wel in de TI te gaan werken. De andere helft (53%) verwacht dat dit niet het geval zal zijn.

2.5 Wat doen de zzp'ers aan scholing?

Tabel 7 brengt in beeld wat zzp'ers doen om bij te blijven op hun vakgebied of om hun kennis en vaardigheden verder te ontwikkelen.

Tabel 7 – Scholingsactiviteiten zzp'ers

<i>Scholing gevolgd in 2010?</i>	
% dat wel scholing volgde	46
% dat geen scholing volgde	54
	100% = 210
<i>Aantal dagen scholing?</i>	
% 1 t/m 4 dagen	48
% 5 dagen of meer	52
	100% = 91
<i>Gemiddeld aantal dagen scholing</i>	
	8 dagen
<i>Uitgaven voor scholing</i>	
% zelf geen uitgaven	43
% zelf wel uitgaven	57
	100% = 82
<i>Gemiddeld bedrag</i>	
	923 euro
<i>Scholing voldoende?</i>	
% wel voldoende	86
% niet voldoende	14
	100% = 210
<i>Andere manieren om bij te blijven</i>	
% vakbladen	39 (100% = 210)
% infosites internet	21 (100% = 210)
% leren van collega's	17 (100% = 210)
% cursussen leveranciers	16 (100% = 210)
% vakbeurzen, congressen	12 (100% = 210)
% uitdagend werk aannemen	5 (100% = 210)

Bijna de helft van de zzp'ers volgde in 2010 scholing, de andere helft deed dat niet. Van degenen die scholing volgden besteedde de helft daar 5 of meer dagen aan; gemiddeld 8 dagen. De zzp'ers hebben de scholing niet altijd zelf hoeven te betalen. Ruim 40 procent zegt geen uitgaven voor scholing te hebben gedaan. Zij konden gebruik maken van 'gratis' aanbod van leveranciers of van opdrachtgevers waar ze voor werkten.

Een grote meerderheid (86%) vindt dat ze in 2010 voldoende aan scholing hebben gedaan. Degenen die zich niet of minder dan ze eigenlijk wilden hebben bijgeschoold geven als belangrijkste redenen daarvoor dat hun vakkennis voldoende op peil is (52%) of dat ze het te druk met werken hebben gehad (32%). Bijna een op de tien vindt scholing niet nodig omdat ze vooral in de praktijk bijleren. Slechts enkelen van hen noemen beperkingen in het scholingsaanbod (te duur, niet geschikt, niet flexibel) als reden.

Dit is het algemene beeld. Er zijn wat scholing betreft wel enige verschillen tussen groepen zzp'ers. De zzp'ers in de W sector vergeleken met die in de E sector volgen minder dagen scholing (gemiddeld 5 vs. 11 dagen in 2010), geven minder aan scholing uit, volgen vaker scholing die 'gratis' wordt aangeboden (b.v. bij bedrijven en toeleveranciers) en maken minder gebruik van de scholingsmogelijkheden van brancheorganisaties.

Ook zijn er verschillen qua leeftijd. Jongere zzp'ers (35-min) vergeleken met oudere zzp'ers (46-plus) volgen vaker scholing (48% bij de 35-min groep vs. 34% bij de 46-plus groep). Ze besteden meer dagen aan scholing (gemiddeld 14 vs. 4 dagen in 2010) en geven grotere bedragen aan scholing uit. Ze scholen zich minder via vakbeurzen en vakbladen dan oudere zzp'ers.

Ten slotte zijn er verschillen tussen algemeen opgeleide zzp'ers en zzp'ers met een TI beroepsopleiding. De zzp'ers met een algemene opleiding (vmbo, mavo, havo) nemen het minst aan scholing deel (37% vs. 46% gemiddeld) en geven het minst aan scholing uit. De zzp'ers met mbo-2/3 TI besteden veel dagen aan scholing (13 dagen vs. 8 gemiddeld), beduidend meer dan zzp'ers met mbo-4 TI (7 dagen vs. 8 gemiddeld). De zzp'ers op hbo niveau besteden weer relatief weinig dagen aan scholing (5 dagen vs. 8 gemiddeld), maar ze geven wel het meeste aan scholing uit. Zowel de mbo-4 als de hbo zzp'ers zeggen vaker dan anderen eigenlijk te weinig tijd te hebben om meer aan scholing te kunnen doen.

De cijfers in tabel 7 duiden er op dat de feitelijke deelname aan scholing van zzp'ers op een hoger niveau ligt dan die van werknemers in de TI. Van de zzp'ers volgt 46 procent scholing (cijfer 2010). Bij de werknemers is dat 27 procent (cijfer 2009; zie

Van der Tillaart e.a., 2010). Beide cijfers zijn echter niet helemaal vergelijkbaar. Bij de werknemers gaat het alleen om de deelname aan via de OSR gesubsidieerde scholing, dus alleen om ‘betaalde’ scholing. Bij de zzp’ers is ook ‘gratis’ scholing mee gerekend, die hen vanuit bedrijven of leveranciers wordt aangeboden. Het verschil tussen de werknemers en de zzp’ers zal daardoor waarschijnlijk zijn overschat.

2.6 Beroep op ondersteuning vanuit de branche?

In hoeverre zijn de zzp’ers in de branche georganiseerd? En welk beroep doen ze op de dienstverlening van brancheorganisaties?

Van de 210 geïnterviewde zzp’ers is 16 procent aangesloten bij Uneto-Vni, de brancheorganisatie van de installatietechniek. Nog eens 16 procent is aangesloten bij een andere brancheorganisatie, zoals Bouwend Nederland. Een op de 10 is lid van een vakbond voor zelfstandigen (b.v. FNV ZZP). Een op de 20 is lid van een vakbond voor werknemers (b.v. FNV, CNV).

De zzp’ers van TI mbo-4 niveau zijn overigens vaker bij werkgeversorganisatie Uneto-Vni aangesloten dan lager of niet in de TI opgeleide zzp’ers (27% vs. 16% gemiddeld). De zzp’ers zonder beroepskwalificatie in de TI zijn daarentegen juist vaker bij een vakbond voor zelfstandigen aangesloten (38% vs. 9% gemiddeld)

Tabel 8 laat zien welke ondersteuning de zzp’ers wel eens vanuit deze organisaties hebben gehad.

Tabel 8 – Ondersteuning vanuit brancheorganisaties

a. congressen, vakbeurzen, seminars bezocht	37 (100% = 210)
b. scholing/cursussen op uw vakgebied gevolgd	11 (100% = 210)
c. korting/subsidies voor volgen van cursussen ontvangen	4 (100% = 210)
d. informatie over nieuwe ontwikkelingen in de markt ontvangen	53 (100% = 210)
e. informatie over nieuwe technieken/producten op uw vakgebied ontvangen	50 (100% = 210)
f. informatie/advies over starten/runnen eigen bedrijf ontvangen	23 (100% = 210)

Voor de meeste zzp’ers hebben de brancheorganisaties in de eerste plaats een informatiefunctie, en dan vooral op het gebied van marktontwikkelingen en vaktechniek. Ruim 50 procent zegt informatie hierover te ontvangen. Een op de 10 zzp’ers heeft verder wel eens gebruik gemaakt van het scholingsaanbod van de branche. Dit ge-

beurt het meest door zzp'ers met een TI mbo-4 en een hbo opleiding. Van hen heeft 1 op de 5 dat wel eens gedaan.

Bijna tweederde van de zzp'ers (62%) zegt te weinig zicht te hebben op het aanbod vanuit de brancheorganisaties om te kunnen beoordelen of hun ondersteuning voldoende is. Van degenen die dat wel kunnen vindt ruim de helft (21%) de ondersteuning voldoende. De anderen (16%) stellen dat de brancheorganisaties meer zouden kunnen doen voor zzp'ers zoals zij zelf. Een derde is bereid daar zelf ook een bijdrage voor te betalen. Onderstaand overzicht laat zien waar ze zoal aan denken.

Wat zouden branches meer of anders kunnen doen?

- 'Alles is gericht op grote bedrijven, ook voor kleine zelfstandigen iets doen'*
 - 'Betere ondersteuning en voorlichting voor zzp'ers '*
 - 'Organisatie opzetten voor zzp'ers soortgelijk als er is voor erkende installateurs'*
 - 'Beter inspelen op de markt, zijn te veel met grotere bedrijven bezig'*
 - 'Meer informatie en ondersteuning bij starten eigen bedrijf'*
 - 'Boekhoudkundige begeleiding in verband met risico's'*

 - 'Kern van de zzp'er beter doorlichten, meer gerichte info geven, waar behoefte aan is'*
 - 'Meer inspelen op behoeftes zzp'ers: verzekeringen, veiligheid, info keuringen, inspecties'*
 - 'Meer informatie over btw-regeling'*
 - 'Voorlichting over hoe het bij belastingdienst werkt'*
 - 'Betere regeling pensioen, arbeidsongeschiktheidsverzekering'*
 - 'Eerlijke prijs bedingen bij bedrijven die zzp'ers inzetten'*
 - 'Kortingen bij groothandel bedingen'*
 - 'Tijdelijk inkomen of leningen geven'*

 - 'Schrijven sturen over cursussen die ze aanbieden'*
 - 'Meer informatie over cursussen geven, cursusaanbod bekend maken'*
 - 'Opleidingen aanbieden voor mensen die nog niet zoveel scholing hebben in vakgebied'.*
 - 'Cursussen boekhouden en administratie of begeleiding geven'*
 - 'Goed adviseren, wat voor richting, erkenning vakdiploma's, geen uniformiteit'.*
 - 'Toetsen op kennis'*
-

De zzp'ers kunnen ook op een andere manier, buiten de brancheorganisaties, zijn georganiseerd. Ruim een op de 10 (13%) zegt dat dit inderdaad het geval is en dat zij zijn aangesloten bij een netwerk van zzp'ers. Belangrijkste redenen voor deze 27 zzp'ers om dat te doen zijn om zo beter aan werk en opdrachten te komen (37%), om er op terug te kunnen vallen bij drukte of uitval (30%) en om werk te verdelen en informatie over klanten te krijgen (30%). Bijna een op de 10 (7%) gebruikt het netwerk ook om vakkennis en ervaringen uit te wisselen. Jongere zzp'ers zijn overigens vaker bij zo'n netwerk aangesloten dan oudere zzp'ers.

De cijfers over de aansluiting van zzp'ers in de TI bij brancheorganisaties komen overeen met de cijfers over de organisatiegraad van zzp'ers in het algemeen uit het bredere RWI-onderzoek. Het cijfer over aansluiting bij netwerken van zzp'ers - een op de 10 - ligt in de TI hoger dan bij de totale groep zzp'ers. Van alle zzp'ers is namelijk een op de 14 bij zo'n netwerk was aangesloten (Van den Berg e.a., 2010).

3 Onderzoek bij TI bedrijven met zzp'ers

Naast het onderzoek bij de zzp'ers is onderzoek gedaan bij TI bedrijven die met zzp'ers werken. Aan dat onderzoek hebben 110 TI bedrijven meegewerkt. Daarvan zijn er 55 (50%) in de elektrotechniek werkzaam en 45 (41%) in de installatietechniek. De overige 10 (9%) zijn in de koeltechniek actief.

De bedrijven zijn als volgt gespreid naar grootteklasse:

- 1-5 werknemers: 15 procent (n=17)
- 6 t/m 15 werknemers 29 procent (n=32)
- 16 t/m 50 werknemers 37 procent (n=41)
- 50 t/m 100 werknemers 10 procent (n=11)
- 100 of meer werknemers 8 procent (n = 9)

In vergelijking met de TI als geheel zijn de kleinste bedrijven met 1-5 werknemers in deze groep duidelijk ondervertegenwoordigd. In de TI als geheel is hun aandeel namelijk 50 procent. Het aandeel van de bedrijven met 6-15 werknemers ligt wel ongeveer op hetzelfde niveau. Het aandeel van de overige bedrijven ligt duidelijk hoger dan in de TI als geheel. De middelgrote en grote bedrijven werken ook vaker met zzp'ers dan de kleinere TI bedrijven (zie paragraaf 1.4).

3.1 In welke mate werken de bedrijven met zzp'ers?

Tabel 9 brengt in beeld in welke mate de TI bedrijven een beroep doen op zzp'ers. Gevraagd is naar het aantal verschillende zzp'ers dat ze in 2010 hebben ingezet. Gevraagd is vervolgens naar het aandeel dat de ingeschakelde zzp'ers vormden in respectievelijk hun personele capaciteit en hun gerealiseerde omzet in 2010.

Uit de tabel blijkt dat ruim driekwart van de bedrijven met een beperkte groep van minder dan 5 zzp'ers werkt. Er zijn er maar een paar die in 2010 meer dan 20 zzp'ers hebben ingehuurd. Bij ruim de helft van de bedrijven blijft de inzet van zzp'ers in 2011 op hetzelfde niveau als in 2010. Bijna een kwart verwacht in 2011 een groter beroep op zzp'ers te gaan doen. Eveneens bijna een kwart verwacht dat dit minder het geval zal zijn.

Tabel 9 – Omvang inzet zzp'ers

	%
<i>Aantal ingeschakelde zzp'ers in 2010</i>	
minder dan 5 zzp'ers	77
5 t/m 9 zzp'ers	12
10 t/m 19 zzp'ers	7
20 of meer zzp'ers	4
	100% = 110
<i>Percentage van personeelscapaciteit in manuren</i>	
minder dan 1 procent	13
1 t/m 4 procent	27
5 t/m 9 procent	24
10 t/m 24 procent	17
25 t/m 50 procent	5
meer dan 50 procent	1
niet bekend	14
	100% = 110
<i>Percentage van omzet uitgevoerd door zzp'ers</i>	
minder dan 1 procent	17
1 t/m 4 procent	20
5 t/m 9 procent	18
10 t/m 24 procent	9
24 t/m 50 procent	4
meer dan 50 procent	-
niet bekend	32
	100% = 110
<i>Verwachte inzet zzp'ers in 2011</i>	
meer dan in 2010	22
ongeveer hetzelfde als in 2010	52
minder dan in 2010	21
niet bekend	5
	100% = 110

Bij 40 procent van de bedrijven maken zzp'ers minder dan 5 procent van de personeelscapaciteit uit. In eveneens bijna 40 procent hebben zij minder dan 5 procent van de omzet uitgevoerd. Er zijn maar weinig bedrijven waar zzp'ers meer dan 25 procent aandeel in de capaciteit respectievelijk de omzet hebben.

De gegevens over manuren en omzet lopen redelijk parallel. Dat duidt er op dat zzp'ers over het algemeen op gelijkwaardige werkzaamheden worden ingezet als het vaste eigen personeel van de bedrijven. Het blijkt niet zo te zijn dat de zzp'ers vooral voor 'duurdere' klussen worden ingeschakeld. We komen hier in paragraaf 3.3 nog op terug.

3.2 Waarom schakelen ze zzp'ers in?

Gevraagd naar de redenen waarom ze van de diensten van zzp'ers gebruik maken zegt het overgrote deel van de bedrijven, namelijk 66 procent, dat ze dit doen om pieken in de bedrijfsdruk te aan te kunnen. Andere redenen spelen nauwelijks een rol. Minder dan 1 op de 10 bedrijven zet zzp'ers (ook) in om specialistisch werk te doen dat de eigen vaste mensen niet kunnen of omdat ze geen geschikt vast personeel kunnen vinden. Minder dan 1 op de 5 bedrijven zegt zzp'ers in te huren omdat ze beter of harder werken dan vast personeel.

Bijna een kwart van de bedrijven verwacht in 2011 een groter beroep op zzp'ers te doen dan in 2010; dat zijn 24 bedrijven. Ruim de helft van deze 24 (54%) doet dat omdat ze meer werk verwachten, maar het risico te groot vinden om personeel vast aan te nemen. Ruim een kwart van deze 24 (29%) doet dit omdat ze meer werk verwachten maar geen geschikte vaste mensen denken te krijgen. Slechts 4 procent noemt als reden de vaste lasten, de kostprijs te willen drukken.

Eveneens bijna een kwart verwacht in 2011 minder zzp'ers in te zetten dan in 2010; dit zijn 23 bedrijven. Voor de helft van hen (52%) is een verwachte terugval van werk de reden; dan is er ook minder werk voor zzp'ers. Maar voor de meeste andere (43%) is er geen sprake van druk van omstandigheden. Zij zeggen minder zzp'ers in te zullen schakelen omdat ze liever alleen met vaste eigen mensen willen werken.

De bedrijven is ook (open) gevraagd wat voor hen het belangrijkste *voordeel* is van werken met zzp'ers in plaats van met eigen personeel. Voor 11 procent zijn er géén voordelen. Voor 89 procent zijn die er wel. De voordelen die deze 98 bedrijven noemen zijn:

• snelle inzetbaarheid, flexibiliteit	52 procent
• snelle opzegbaarheid, minder risico	19 procent
• kwaliteit, motivatie, ervaring	15 procent
• aanvullende (speciale) expertise	8 procent
• financieel voordeel, goedkoper	5 procent

Vervolgens is gevraagd wat voor hen het belangrijkste *nadeel* is van werken met zzp'ers in plaats van met eigen personeel. Voor 23 procent zijn er géén nadelen. Voor 77 procent zijn die er wel. De nadelen die deze 85 bedrijven het meest noemen zijn:

• beperkter beschikbaarheid	32 procent
• kosten hoger, zijn duurder	25 procent
• beperkter betrokkenheid	25 procent
• kwaliteit minder zeker	9 procent
• administratieve rompslomp	9 procent

Flexibiliteit heeft twee kanten. Beperkte beschikbaarheid is een gevolg van het feit dat zzp'ers ook eigen klanten hebben ('die gaan voor'), lastiger in te plannen zijn, moeilijker zijn te controleren en te sturen. Beperkte betrokkenheid uit zich in zaken als minder binding met het bedrijf, minder verantwoordelijkheid, frequente wisselingen, steeds nieuwe mensen moeten inwerken en begeleiden. Bovendien geldt dat er ook een prijskaartje hangt aan extra flexibiliteit. Het risico van minder kwaliteit is echter voor maar weinig bedrijven een uitgesproken negatief punt.

3.3 Welke werkzaamheden laten ze de zzp'ers doen?

In tabel 10 is in beeld gebracht voor welke werkzaamheden de bedrijven zzp'ers inzetten. Daarbij is vooral naar de aard en het niveau van de werkzaamheden gekeken.

Tabel 10 – Welke werkzaamheden laten bedrijven zzp'ers doen

	%
<i>Werkervaring ingeschakelde zzp'ers</i>	
% dat met vaste groep zzp'ers werkt	83 (100% = 210)
% dat zzp'ers zelf rechtstreeks inschakelt	94 (100% = 210)
% dat alleen maar ex-TI werknemers inzet	48
% dat regelmatig ex-TI werknemers inzet	30
% dat af en toe ex-TI werknemers inzet	10
% dat nooit ex-TI werknemers inzet	12
	100% = 210
% dat alleen maar ex-werknemers eigen bedrijf inzet	12
% dat regelmatig ex-werknemers eigen bedrijf inzet	8
% dat af en toe ex-werknemers eigen bedrijf inzet	16
% dat nooit ex-werknemers eigen bedrijf inzet	64
	100% = 210
<i>Aard werkzaamheden zzp'ers</i>	
% dat zzp'ers inschakelt voor routinewerk montage installatie	71 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt voor gespecialiseerd installatiewerk	48 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt voor routinewerk montage elektro	40 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt voor gespecialiseerd elektrowerk	39 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt voor metaal- en constructiewerk	15 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt ;bouwwerkzaamheden (metselen, tegelen, stuc'en)	10 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt voor graaf- en bestratingswerkzaamheden	10 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt voor ict-werkzaamheden	7 (100% = 210)
<i>Niveau werkzaamheden zzp'ers</i>	
% dat zzp'ers inschakelt voor ongeschoold werk	18 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt voor werk op vmbo-niveau	54 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt voor werk op mbo-niveau	84 (100% = 210)
% dat zzp'ers inschakelt voor werk op hbo-niveau	19 (100% = 210)

In paragraaf 3.2 is op grond van de capaciteit- en omzetgegevens al geconstateerd dat zzp'ers waarschijnlijk vaak op gelijksoortige werkzaamheden als eigen werknemers worden ingezet. De gegevens in tabel 10 bevestigen die constatering. Bijna driekwart (71%) van de bedrijven zet zzp'ers in op routine installatiewerk. Veel minder bedrijven (48%) zetten hen in op gespecialiseerd installatiewerk. Verder zet 40 procent hen in op routine electrowerk en 39 procent op gespecialiseerd electrowerk.

Qua niveau gaat het bij het overgrote deel (84%) van de bedrijven onder andere om werk op mbo-niveau. Maar tevens zegt ruim de helft van de bedrijven zzp'ers ook in te schakelen voor werk van vmbo-niveau. In bedrijven in de W sector gebeurt dat vaker dan in die in de E sector (67% vs. 47%). Als we bedenken dat veel zzp'ers gekwalificeerde vakmensen zijn met vaak jarenlange ervaring in de TI in functies van niveau, dan zijn dit forse percentages. Het lijkt er op dat zzp'ers nogal eens werk (moeten) verrichten dat eigenlijk onder hun kwalificatieniveau ligt. Zzp'ers worden blijkbaar ook vaak ingeschakeld vanwege capaciteitsproblemen.

3.4 Welke eisen stellen ze aan de zzp'ers?

Dat roept de vraag op welke eisen de bedrijven stellen aan de zzp'ers die ze inschakelen, vooral welke eisen ze aan vakkennis en vaardigheden stellen. Die vraag is ook aan de bedrijven voorgelegd. Tabel 11 laat zien wat ze geantwoord hebben.

Tabel 11 – Eisen van TI bedrijven aan zzp'ers (%)

	harde eis	pre, maar niet noodzakelijk	niet zo belangrijk	totaal
a. vakopleiding	39	34	27	100
b. vakopleiding TI	37	36	28	100
c. werkervaring	76	23	1	100
d. werkervaring in de TI	64	22	14	100
e. ervaring als ondernemer	4	25	72	100
f. ervaring als ondernemer in de TI	4	20	76	100
g. juiste specialistische kennis/vaardigheden	69	22	9	100
h. goede motivatie	88	12	-	100
i. klantvriendelijkheid	85	14	2	100
j. goede naam/bekendheid	31	33	36	100
k. afspraken stipt nakomen	91	9	-	100
l. gunstige prijsstelling	44	50	6	100
m. loyaliteit aan inhurend bedrijf	53	42	5	100

Een TI vakopleiding als zodanig blijkt niet de hoogste prioriteit te hebben voor de bedrijven. Belangrijker zijn werkervaring in de TI en beschikken over de juiste specialistische kennis en vaardigheden. Dat laatste punt noemt bijna de helft van de bedrijven (46%) ook de ‘belangrijkste eis’ die ze aan zzp’ers stellen. Veel minder bedrijven vinden vakopleiding in de TI (6%) of werkervaring in de TI (7%) het belangrijkste.

Bij de 81 bedrijven die vakopleiding wel noemen (harde eis of als een pre) is gevraagd om welke opleiding het dan gaat. Dat levert het volgende beeld op:

- vmbo technische richting 21%
- mbo technische richting 22%
- mbo TI niveau 1 of 2 11%
- mbo TI niveau 3 17%
- mbo TI niveau 4 17%
- hbo technische richting 4%
- niet gespecificeerd 7%

Van deze 81 bedrijven vraagt dus 45 procent een specifiek op de TI gerichte vakopleiding. Voor de andere bedrijven is een opleiding in technische richting afdoende.

Opmerkelijk naast deze gegevens over de vakopleiding zijn overigens de gegevens over andere eisen die de bedrijven stellen. Vaardigheden als stiptheid, klantvriendelijkheid en motivatie blijken hoog te scoren, hoger dan opleiding en werkervaring. De bedrijven hechten verder veel waarde aan voorkomen en representativiteit.

3.5 Wat vinden ze van de kwaliteit van de zzp’ers?

Tabel 12 laat zien hoe tevreden de bedrijven zijn over de zzp’ers die ze inschakelen.

Die tevredenheid is over het algemeen hoog. Ruim 85 procent van de bedrijven is tevreden met de kwaliteit van het door zzp’ers geleverde werk en ondervindt geen problemen bij het inzetten van zzp’ers. Zo’n 15 procent zegt wel problemen te ondervinden, maar dat zijn vooral problemen in verband met planning en beschikbaarheid. Het werk niet goed doen wordt zelden als probleem aangemerkt.

De zzp’ers blijken dus voldoende te zijn gekwalificeerd om het werk waarvoor ze worden ingezet naar tevredenheid van hun opdrachtgevers - de bedrijven - uit te voeren. De bedrijven zijn wel wat minder tevreden over hun bekendheid met nieuwe ontwikkelingen in het vak. De helft van alle bedrijven is hier (soms) ontevreden over. Bij de W bedrijven zijn dit er wat meer dan bij de E bedrijven (64% vs. 40%).

Tabel 12 – Tevredenheid van TI bedrijven over kwaliteit inzet zzp'ers

<i>Kennis en vaardigheden van zzp'ers</i>	
% dat heel tevreden is	12
% dat tevreden is	72
% dat soms tevreden, soms ontevreden is	14
% dat ontevreden is	1
% dat heel ontevreden is	1
	100% = 110
<i>Bekendheid zzp'ers met nieuwe ontwikkelingen vak</i>	
% dat heel tevreden is	3
% dat tevreden is	47
% dat soms tevreden, soms ontevreden is	43
% dat ontevreden is	6
% dat heel ontevreden is	1
	100% = 110
<i>Kwaliteit van door zzp'ers geleverd werk</i>	
% dat heel tevreden is	19
% dat tevreden is	68
% dat soms tevreden, soms ontevreden is	12
% dat ontevreden is	1
% dat heel ontevreden is	-
	100% = 110
<i>Problemen bij inzetten van zzp'ers?</i>	
% dat geen problemen meldt	85
% dat wel problemen meldt	15
	100% = 110

3.6 Welke scholingsmogelijkheden bieden ze zzp'ers?

Als zelfstandig ondernemers zijn zzp'ers in de eerste plaats zelf verantwoordelijk voor het op peil houden van hun kennis en vaardigheden. Maar ook TI bedrijven kunnen hier een rol bij spelen, zeker als het gaat om zzp'ers waar ze vast mee werken. Het is ook in hun belang dat die zzp'ers goed gekwalificeerd zijn. Tabel 13 laat zien in hoeverre de bedrijven zelf mogelijkheden bieden aan zzp'ers om bij te blijven in hun vak.

Tabel 13 – Scholingsmogelijkheden in TI-bedrijven voor zzp'ers (%)

% bedrijven dat mogelijkheden biedt om bij te blijven	53 (100% = 110)
% waar zzp'ers kunnen leren van eigen vakmensen	92 (100% = 110)
% waar zzp'ers kunnen leren van werkzaamheden	88 (100% = 110)
% waar zzp'ers mee kunnen naar cursussen	60 (100% = 110)
% waar zzp'ers oefenmateriaal kunnen gebruiken	52 (100% = 110)
% waar zzp'ers tegemoetkoming in kosten krijgen	12 (100% = 110)

Uit de gegevens blijkt dat het vooral om leermogelijkheden gaat die zijn ingebed in het werk zelf: zzp'ers blijven bij en leren bij door het (vak)werk dat ze doen en door (vak)mensen waar ze mee samen werken. Cursorische activiteiten komen minder voor, al zegt toch 60 procent van de bedrijven dat de zzp'ers ook met de eigen mensen mee kunnen naar cursussen; in de koeltechniek geldt dit zelfs voor alle bedrijven. Wellicht gaat het hierbij vooral om cursussen van leveranciers van apparaten of materialen waar veel mee gewerkt wordt. Voor die cursussen hoeft vaak niet te worden betaald. Het aantal bedrijven dat zzp'ers een tegemoetkoming in de kosten voor scholing geeft bedraagt 12 procent.

3.7 Draagvlak voor ondersteuning vanuit de branche?

Tabel 14 laat zien dat er een groot draagvlak is bij de bedrijven voor openstelling van het scholingsaanbod in de branche voor zzp'ers. Een ruime meerderheid van de bedrijven vindt dat zzp'ers zonder meer gebruik moeten kunnen maken van de vakopleidingen (81%) en de scholingssubsidies (59%) in de TI. Een deel van de andere bedrijven vindt ook dat dit moet kunnen maar dan wel onder voorwaarden: de zzp'ers moeten aangesloten zijn bij de brancheorganisatie en afdrachten doen of zelf mee betalen en kosten voor eigen rekening nemen. Een beperkt aantal bedrijven vindt toegang van zzp'ers tot het scholingsaanbod van de branche niet wenselijk.

Tabel 14 – Toegang tot scholingsaanbod in de branche?

<i>Vakopleidingen TI toegankelijk voor zzp'ers?</i>	
% ja, zeker	81
% ja, onder voorwaarden	11
% nee	6
% geen mening	2
	100% = 110
<i>Scholingssubsidies TI toegankelijk voor zzp'ers?</i>	
% ja, zeker	59
% ja, onder voorwaarden	22
% nee	14
% geen mening	5
	100% = 110

In de koeltechniek is het draagvlak overigens groter dan in E en de W sector. In deze sector vindt 100 procent toegang tot de vakopleidingen wenselijk en vindt 90 procent dat zzp'ers ook gebruik moeten kunnen maken van scholingssubsidies in de TI.

Bijlage

Respons zzp'ers

De vragen zijn voorgelegd aan een steekproef van zzp'ers bouwinstallatie. De steekproef is getrokken uit het bestand van de Kamer van Koophandel. Vooraf is een check ingebouwd of het bedrijf nog bestaat en of betrokkene inderdaad (nog) zzp'er is. Als het bedrijf is opgeheven of nu wel personeel in dienst heeft, is het gesprek beëindigd.

Respons zzp'ers

Totaal gebeld:	567	
w.v. niet meewerkten		288
w.v. wel meewerkten		279
Totaal respons:	279	
w.v. bedrijf opgeheven		38
w.v. bedrijf nu wel personeel		31
w.v. nu nog steeds zzp'er		210

In totaal is dus bij 210 zzp'ers een volledig interview afgenomen.
Daarvan zijn er 102 (49%) in de E-sector werkzaam en 108 (51%) in de W-sector.

Respons ex-zzp'ers

Voor dit onderdeel is bij de Kamer van Koophandel een steekproef van zzp'ers bouwinstallatie getrokken, die in 2010 uit het Handelsregister zijn uitgeschreven. Vooraf is nagegaan of dit inderdaad het geval is en of betrokkene niet intussen weer opnieuw als zzp'er is gestart. Als dat wel het geval is, is het gesprek beëindigd.

Respons ex-zzp'ers

Totaal gebeld:	193	
w.v. foutief telefoonnummer		76
w.v. persoon onbekend/verhuisd/weg		24
w.v. geen medewerking		53
w.v. wel medewerking		40
Totaal respons:	40	
w.v. nu opnieuw zzp'er		14
w.v. nu geen zzp'er		26

Een groot deel van deze ex-zzp'ers kon niet worden bereikt. Van de 40 die wel zijn bereikt en mee wilden werken, bleken er 14 opnieuw als zzp'er te zijn gestart, bijna allemaal in de TI. Met de andere 26 is een volledig interview gehouden.

Om te controleren of er vertekening vanwege de grote non-respons is opgetreden is deze groep van 26 ex-zzp'ers op alle kenmerken waar gegevens over beschikbaar zijn vergeleken met de 210 ondernemers uit het zzp'ers bestand. Slechts op twee punten komt daarbij een verschil naar voren. De 26 ex-zzp'ers zijn jonger dan de 210 zzp'ers en minder lang als zzp'er actief. En ze hadden een minder gespreide klantenkring, in die zin dat ze vaker alleen voor TI bedrijven werkten en niet voor particuliere klanten. Op alle andere kenmerken wijken de 26 ex-zzp'ers niet af van de 210 zzp'ers. Reden waarom we hun gegevens ondanks de hoge non-respons toch mee hebben genomen.

Respons TI bedrijven met zzp'ers

Voor dit onderdeel van het onderzoek zijn TI bedrijven benaderd die in de jaarlijkse bedrijvenenquête hebben laten weten dat ze met zzp'ers werken. Bij deze bedrijven is nagegaan of zij ook in 2010 zzp'ers hebben ingezet. Als dat het geval was, is de vragenlijst afgenomen. Als dat niet het geval was, is het gesprek vervolgens beëindigd.

Respons TI bedrijven met zzp'ers

Totaal gebeld:	187	
w.v. niet meewerkten		39
w.v. wel meewerkten		148
Totaal respons:	148	
w.v. geen zzp'ers in 2010		38
w.v. wel zzp'ers in 2010		110

In totaal is dus bij 110 bedrijven een volledig interview afgenomen.
Daarvan zijn er 55 (50%) actief in de elektrotechniek, 45 (41%) in de installatietechniek en 10 (9%) in de koeltechniek.

Literatuur

Berg, N. van den, J. Mevissen & N.Tijsmans (2009), *Zzp'ers en hun marktpositie*, Den Haag: RWI.

Halem, A. van red. (2010), *De opkomst van de zzp'er*, Alphen a/d Rijn: Kluwer.

Sociaal Economische Raad (2010), *Zzp'ers in beeld*, Den Haag: SER.

Vroonhof, P., H. Tissing, M. Swaters, A. Bruins & E. Davelaar (2008), *Zelfstandigen zonder personeel*, Zoetermeer: EIM/Bureau Bartels.

Tillaart, H. van den, S. Elfring, H. Vermeulen, C. van Rens, J. Warmerdam, W. de Wit, J. Doesborgh & N. van Kessel (2010), *Trends en ontwikkelingen in de technische installatiebranche. Bedrijvigheid, arbeidsmarkt en beroepsopleiding in de periode 2010-2014*, Woerden: OTIB/ITS.

ITS
postbus 9048
6500 KJ Nijmegen
t: 024-3653500
www.ru.nl/its

Het ITS maakt deel uit van de Radboud Universiteit Nijmegen